

О. Іванченко,

кандидат юридичних наук, асистент кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

СПОСОБИ УЗГОДЖЕННЯ НОРМ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА З НОРМАМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Питання щодо співвідношення норм міжнародного і національного права, їх юридичної сили, а також узгодження між собою має не тільки теоретичне, але й практичне значення. Концептуальне дослідження цієї проблеми в теорії права має свою історію, яка відображає еволюцію ідей, що стосуються співвідношення міжнародного й національного права.

Норми міжнародного права впливають на норми національного права завдяки тому, що нові держави вступають до різних міжнародних організацій. Як зазначають В. Є. Гулієв і О. В. Колесніков, вступ національних держав до міжнародних організацій вимагає певних змін чинного законодавства [1].

Вступ до міжнародних організацій, а також підписання міжнародних договорів і конвенцій зумовлює добровільну правову зв'язаність держави взятими на себе відповідними зобов'язаннями, що призведе до обмеження суверенітету національної держави. Разом з тим, ця ситуація дозволяє національним державам реалізувати свої функції, спираючись на нові можливості міжнародного характеру, засновані на узгоджених рішеннях інших держав і міжнародних організацій.

Із приводу ступеня взаємовпливу національного і міжнародного права деякі науковці висловлюють оптимістичне бачення такої динаміки. Зокрема, К. Осакве вказує за можливе злиття національного права з правом міжнародних організацій [2].

Але повної заміни національного права міжнародним відбутися не може, хоча й спостерігається зближення національних правових систем, оскільки право кожного суспільства розвиваєть-

ся за власним сценарієм і має свої специфічні риси [3].

Слід також зазначити, що динаміка співвідношення норм міжнародного і національного права свідчить про поширення сфери регулювання міжнародного права, перш за все, за рахунок залучення до його орбіти нових напрямів, пов'язаних із міжнародним співробітництвом. Крім того, поширюється сфера так званого сумісного регулювання суспільних відносин нормами міжнародного і національного права. Прикладом цього є регулювання такої важливої сфери, як права людини, екологічна сфера.

Переплетіння норм міжнародного і національного права відбувається в рамках такої галузі права, як міжнародне приватне право, що регулює сфери економічного співробітництва. Іноді аспектом цієї проблеми, як зазначає Ю. О. Тихомиров, є співвідношення міжнародного економічного права і національного права, що розуміється як міжнародне приватне право. І тоді допустимими є три рішення. По-перше, норми міжнародного приватного права входять до складу міжнародного економічного права в широкому значенні (у них єдині джерела — міжнародні договори). По-друге, міжнародне приватне право — це частина цивільного (національного) права, оскільки предметом регулювання є відносини цивільно-правового характеру. По-третє, норми міжнародного приватного права складаються з частин національних систем і частини міжнародного економічного права, і тоді утворюється своєрідний комплекс. Та все ж міжнародне приватне право частіше розглядаються як галузь національного права. Міжнародне економічне право відрізняється від

міжнародного приватного права засобом створення норм (узгодження волі держав), методом регулювання (міждержавні відносини), засобами реалізації норм. Міжнародне економічне право поширює свою сферу за рахунок національних норм, припускаючи в окремих випадках застосування національного права за межами території держав. Слід звернути увагу на деякі закономірності цього процесу. Спершу спостерігалось очевидне відставання структуризації міжнародного права від систем національного права. Предмети національних галузей не вимагали зовнішніх регуляторів. Поступово виникає паралельний розвиток з інтенсивним використанням механізмів взаємовпливу й узгодженості. Така тенденція сьогодні посилюється, відбувається подальше зближення сфер і засобів взаємодії норм і принципів національного і міжнародного права. Змінюються їх системи, взаємодіють різні галузі, зростає питома вага відносин, які регулюються спільно [4].

Так, зазначена проблема найчастіше торкається діяльності ВТО і спрямована на регулювання питань застосування тарифних бар'єрів, інтелектуальної власності, інвестиційних заходів, екологічних нормативів тощо.

Таким чином, норми міжнародного права все більше проникають до структури національної правової системи. Це відбувається завдяки всеосяжній інтеграції й залученню національних держав до регіональних і міжнародних організацій і структур. Вивчення проблеми взаємодії міжнародного і національного права є важливим по відношенню до права різних держав. Взаємозалежність і взаємодія міжнародного і національного права відображає сучасну об'єктивну реальність і обумовлена необхідністю співіснування і взаємодії світової спільноти [5].

Чим більше держава залучена до системи міжнародних відносин, тим більше вона залежить від міжнародного співтовариства, тим більше стає відкритою правова система цієї держави для безпосередньої дії міжнародного права і тим більшою є вірогідність того, що

ця держава визнає пріоритет міжнародного права. У зв'язку із цим держави, які орієнтують свою економіку на світовий ринок і мають незначну стратегічну вагу або відчувають гостру нестачу в інвестиціях, ретельно узгоджують своє національне законодавство з міжнародним правом або визнають пріоритет міжнародного права і допускають його безпосередню дію у національній сфері, щоб викликати до себе довіру й отримати захист світової спільноти. Інакше виглядає справа з наддержавами. Останні у багатьох міжнародних питаннях мають вирішальний голос і ведуть діалог із міжнародною спільнотою «на рівних». Це значною мірою і визначає ставлення таких країн до міжнародного права як до права, яке не можна ігнорувати, але й повністю підпорядкуватися якому й орієнтувати на яке свої національні правові системи також не варто.

Безумовно, малі держави і наддержави непорівнянні за силою. Але коли невелика країна строго виконує свої міжнародно-правові зобов'язання, вона тим самим ідентифікує себе зі світовим співтовариством. Так що навіть наддержави змушені рахуватися з ними, оскільки відкрито порушити право малої держави означає порушити порядок світової спільноти.

Вищезазначена залежність є не юридичною, а фактичною. Юридично ні система міжнародного права, ні система національного права не зумовлюють дійсності одна одної як систем. Вони можуть лише визнавати або не визнавати у своїх сферах окремі норми одна одної.

Авторитет міжнародного права значно зростає після світових потрясінь, викликаних міждержавними зіткненнями. У такі моменти історії спокій і стабільність є гостро необхідними людству. Природно, що міжнародне право, будучи фіксатором міжнародних відносин, стає затребуваним політичним інструментом, що доводять події після Першої та Другої світових війн, найважливішим правовим результатом яких стало прийняття Статуту ООН, що закріпив загальновизнані принципи міжнародного права. Однак

із часом жахи війни забуваються і про пріоритет міжнародного права у міжнародній політиці перестають міркувати як про аксіому, що не вимагає доказів. Ставлення до міжнародного права стає все більш прагматичним і поміркованим. Мова вже йде скоріше про вигідне, ніж необхідне використання в національних правових системах міжнародного права, точніше — його окремих джерел (загально-визнаних принципів, міжнародних договорів).

Безпосереднє застосування міжнародного права забезпечує суттєву адміністративну економію при інтенсивній міжнародній економічній та гуманітарній співпраці.

Безпосереднє застосування норм міжнародного права значною мірою позбавляє державу від необхідності прийняття додаткових правових актів, імплементує положення міжнародних угод у національну правову систему. Цей спосіб узгодження дозволяє державі активно й оперативно брати участь у міжнародному правотворчому процесі, оскільки є можливість укладати і приєднуватися до численних міжнародних угод без попередньої зміни національного законодавства.

Слід також зазначити, що безпосереднє застосування норм міжнародного права підвищує ймовірність того, що міжнародні зобов'язання будуть виконані саме так, як це передбачено у цих нормах. Трансформація може в якійсь частині надавати національний відтінок реалізації відповідних положень міжнародного права, що не завжди є бажаним.

Особливістю безпосереднього застосування норм міжнародного права є те, що саме така модель узгодження міжнародного та національного права є найбільш прийнятною при великомасштабній інтеграції держав. Наприклад, право ЄС як загальне правило передбачає свою безпосередню дію на території держав-членів. Можливість безпосереднього застосування норм міжнародного права також сприяє кращому дотриманню основних прав і свобод людини, оскільки індивіди не забуватимуть вико-

ристовувати засоби правового захисту для забезпечення своїх прав і свобод. Найчастіше держави вдаються до безпосереднього застосування міжнародних договорів, в яких містяться деталізовані положення, що визначають статус суб'єктів національного права. Як приклад можна навести Конвенцію ООН про статус біженців 1951 р. та Протокол, що стосується статусу біженців, від 1967 р. Норми цих міжнародних договорів, як видно із їхніх назв, встановлюють міжнародні стандарти поводження з біженцями. Так, у Республіці Білорусь для їх неухильного виконання у ч. 2 ст. 1 Закону «Про біженців» визнається примат норм міжнародних договорів щодо норм, закріплених у цьому Законі: «Якщо міжнародним договором, учасником якого є Республіка Білорусь, встановлені інші правила, ніж ті, які містяться в цьому Законі, то застосовуються правила міжнародного договору» [6].

Безпосереднє застосування міжнародного права в державах є сильним інструментом підвищення авторитету й ефективності міжнародного права. Національні суди, на відміну від міжнародних судів і трибуналів, можуть мати необмежену юрисдикцію для розгляду міжнародних спорів за участю приватних осіб.

Крім того, слід враховувати, що жоден міжнародний суд не в змозі розглянути величезну кількість потенційних позовів індивідів. Виникає об'єктивна необхідність у забезпеченні міжнародно-правових зобов'язань національними засобами правового захисту. Принцип вичерпання національних засобів правового захисту є наслідком такої необхідності. Із тих же міркувань національні суди держав-членів ЄС розглядаються як суди першої інстанції у правовій системі Європейського співтовариства. Європейський суд справедливості все більше нагадує конституційний або верховний суд у цій системі. Його рішення-тлумачення фактично мають нормативний, а не індивідуально-правовий характер і спрямовані на забезпечення однакового застосування норм європейського права тисячами національних судів держав

ЄС. Основну ж роботу із забезпечення ефективності права ЄС здійснюють національні суди держав-членів.

Вагомим аргументом на користь безпосереднього застосування міжнародного права є принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань. Зокрема Європейський суд справедливості обґрунтував пріоритет права ЄС по відношенню до національних правових систем держав-членів ЄС принципом ефективності прийнятих державами зобов'язань. Якщо держави зацікавлені у виконанні прийнятих зобов'язань, вони повинні обмежити свої суверенні права в ім'я ефективного і сумлінного виконання цих зобов'язань. Це не тягне за собою позбавлення відповідних держав їх суверенітету, оскільки останні завжди можуть відновити статус-кво шляхом виходу з ЄС [7].

Незважаючи на численні переваги, безпосереднє застосування міжнародного права пов'язане з рядом труднощів. Перш за все, це маловідомість міжнародного права. Не так багато національних суддів, чиновників і просто громадян добре розбираються в міжнародному праві, щоб застосовувати його належним чином.

Особливістю безпосереднього застосування міжнародного права є також те, що дипломати несуть більший тягар відповідальності при укладанні міжнародних угод, оскільки будь-яка їхня помилка або слабкість, допущена на переговорах, може стати очевидною при безпосередньому застосуванні угоди в національній правовій системі. Це знижує обсяг участі держави в міжнародних договорах, хоча і сприяє більш ретельному опрацюванню проектів міжнародних угод. Труднощі безпосереднього застосування міжнародного права можуть бути зумовлені ймовірністю зростання числа претендентів на те, щоб говорити від імені держави і при цьому по-різному тлумачити її міжнародно-правові зобов'язання.

Проте слід не уникати цих труднощів, а долати їх. Наприклад, в Нідерландах уже понад 10 років кожен студент-юрист проходить ґрунтовний курс

із міжнародного публічного права, що вже дало багатообіцяючі результати. Нині голландські суди та адміністративні установи активно використовують норми міжнародного права і узгоджують із ними свою діяльність. Безумовно, таке уважне ставлення до міжнародного права на національному рівні тільки підвищує міжнародний авторитет цієї держави.

Слід враховувати, що міжнародне право не вимагає визнання на національному рівні свого примату і безпосередньої дії. Вибір способу імплементації міжнародних зобов'язань залишається прерогативою держав. Міжнародне право переважно є консенсуальним, а не імперативним. Держава може ухилитися від виконання свого міжнародного зобов'язання, коли це не вигідно для неї, і погасити свою відповідальність, надавши компенсацію за скоєне правопорушення. Це, правда, не стосується норм *jus cogens*. Але обсяг регулювання цих норм при всій своїй винятковій важливості є невеликим, оскільки ці норми є нечисленними і мають малий ступінь деталізованості. У міжнародному праві незрівнянно більше норм, що мають диспозитивний характер. З одного боку, це обмежує вплив міжнародного права, але з іншого — робить його більш гнучким і зручним для знаходження компромісів та уникнення конфліктів [8].

Опосередковане узгодження національного права з міжнародним не є настільки ж гнучким способом узгодження міжнародного та національного права, як безпосереднє застосування міжнародного права. Цей спосіб узгодження забирає досить багато часу і праці у законодавця та в інших правотворчих органів. Зате цей спосіб забезпечує вдосконалення самих національних правових актів з урахуванням особливостей національної системи права, що є зручним для національних правозастосовних органів. Це дозволяє усунути колізії між національним і міжнародним правом, зберігши цілісність національної системи права, а також донести вимоги міжнародного права навіть до тих, хто в ньому зовсім не розуміється. Тому опо-

середковане узгодження національного права з міжнародним, як і безпосереднє застосування міжнародного права, також є дуже корисним і бажаним.

Для досягнення найбільшого ефекту мають використовуватися обидва способи. Так, у перший час після укладення чергового міжнародного договору, поки відповідні національні органи не здійснять імплементацію його положень у національному законодавстві, договір буде застосовуватися безпосередньо. А коли будуть прийняті всі необхідні внутрішні правові акти, основним засобом реалізації зобов'язань цієї угоди автоматично стане застосування національного законодавства.

Тому вплив міжнародного права на національні правові системи не є однорідним, тобто ступінь цього впливу залежить від безлічі чинників, що відображають як історію формування цих національних правових систем, так і сучасний стан їх функціонування. На цей процес впливають культурно-цивілізаційні і правові традиції, які формують основні принципи функціонування правових систем.

Ключові слова: узгодження, норми міжнародного та національного права, еволюція, правова система.

Концептуальне дослідження цієї проблеми в теорії права має свою історію, яка відображає еволюцію ідей, що стосуються співвідношення міжнародного й національного права, тому що узгодження між собою має не тільки теоретичне, але й практичне значення.

Концептуальное исследование этой проблемы в теории права имеет свою историю, которая отражает эволюцию идей, касающихся соотношения международного и национального права, так как согласование между собой имеет не только теоретическое, но и практическое значение.

Conceptual study of this problem in the theory of law has its own history, which reflects the evolution of ideas about the relationship between international and national law, as coordination between them has not only theoretical but also practical significance.

Література

1. Гулиев В. Е. Отчужденное государство / В. Е. Гулиев, А. В. Колесников. — М. : Манускрипт, 1998. — 213 с.
2. Осаке К. Сравнительное правоведение в схемах. Общая и Особенная части : учеб.-практ. пособие / К. Осаке. — М. : Дело, 2002. — 464 с.
3. Оборотов І. Г. Темпоральні грані права / І. Г. Оборотов. — Миколаїв : Іларіон, 2010. — 230 с.
4. Тихомиров Ю. А. Глобализация: взаимовлияние внутреннего и международного права // Журнал российского права. — 2002. — № 11. — С. 3–12.
5. Рабінович П. М. Законодавство України та норми міжнародного права: критерії відповідності // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом : матеріали наук.-практ. конф. / Ін-т законодавства Верховної Ради України. — К., 1998. — С. 255.
6. О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Беларусь в связи с присоединением Республики Беларусь к Конвенции о статусе беженцев и Протоколу, касающемуся статуса беженцев : Закон Республики Беларусь от 4 янв. 2003 г. № 178-3 // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. — 2003. — № 8. — С. 49–63.
7. Сергієнко Н. Контроль відповідності національних законів положенням Європейської конвенції про захист прав та основних свобод людини 1950 р. — нова функція конституційної юрисдикції європейських держав // Вісник Конституційного Суду України. — 2005. — № 6. — С. 92–110.
8. Дрьоміна-Волок Н. В. Норми jus cogens — сучасне jus gentium intra se // Юридична наука. — 2011. — № 1. — С. 187–194.